József Attila szegedi évei nyomában

A HORGER-ÜGY

Írta: Fehér Ede kiváló tanár, Csongrád

A jövő év április 11-én lesz századunk nagy költő klasszikusa, József Attila születésének 50. évfordulója. A jubileumot a magyar kulturális élet országos méretekben ünnepli meg. A »Délmagyarország« szerkesztősége június 20-án kérést intézett a költő kortársaihoz, hogy visszaemlékezéseiket, adataikat, a költőtől származó tárgyi és írásos emlékeiket bocsássák a tudományos kutatás rendelkezésére. Lapunk szerkesztősége — a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi József Attila-munkaközösségének közreműködésével — cikksorozatot közöl a költő szegedi tartózkodásának eddig ismert anyagából, s folyamatosan közli a legértékesebb, leghitelesebb visszaemlékezések részleteit.

Kérjük József Attila tisztelőit, egykori ismerőseit, barátait, harcostársait: emlékezéseiket, adataikat, esetleges helyesbítéseiket juttassák el hozzánk.

A FELADAT, amelynek megfelelni óhajtok, annyira személyes természetű, hogy megengedhetek egy kis személyes vargabetűt a tárgyratérés előtt. *„Fehér Ede kollégámnak, barátomnak, hogy megismerje elmult arcomat is, hogy jobban szeresse az eljövendőt az idő várakozásában. Szeged, 1925. febr. 26. József Attila".*

Ezt az ajánlást írta a költő a Szegeden megjelent *Nem én kiáltok* c. kötetének nekem átadott példányára. Kevesen ismerték akkor. Nem látták elmult arcát, kevesen látták az akkor jelenvoltat, az eljövendőről hát fogalmat sem alkothattak. Mondhatnám mindannyiunkról. A három arc már együttesen multtá pihent el, vagy ha akarjuk: a jövőbe lépett.

A szegedi egyetem bölcsészeti kara az azidőben kialakuló intézmény kereteiben *a volt táblabirósági épületben, a központi egyetem első emeletén* szorított helyet magának. Az ablakmélyedésekben, mint egy-egy fülkében húzódtak meg a hallgatócsoportok kis beszélgetésre, index-pótlásra, jegyzet-cserére, füstölésre. Tompított hangú élcelődés, száraz filozopter-tréfák, finomkodó csintalanság, megszürt zsivaj — ilyenek voltak az óraközi szünetek. A lányok egyelőre külön csoportokban helyezkedtek el, még differenciálatlan érzelmi érdekkörökkel ilyenkor, szemeszter elején. A gólyák ténferegtek; jól megnéztük őket: új fiúk, mi rejlik bennük? Ez megmarad, az átmegy jogásznak az első félév után.

A jólöltözött sose lesz igazi bölcsész, az szórakozni akar, nem tanulni és privátórát vállalni. *A leendő nevelő már itt elkötelezte magát a nyomorúságnak.*

MÉGIS FELTŰNIK a mégszegényebb szegénység. Világosszürke, falusiasan magyaros ruhája ugyan nem rosszabb, mint az enyém volt akkor, de túlkopott a csizmája, s már szinte a saját sarkán jár.

Hátrafésült sötétbarna haj, hullámos is, bozontos is, fülét, gallérját takarja, válláig ér, és korpa hullik a hátára. Éles arcvonások, barázdálódás felé haladnak: határozott plasztikájú orr, csillogó, mélyről és mélyen néző szem, sokat lát, és érezni, hogy ami fényt felfog, három dimenzióban vetíti azonnal magába: mindent és jól lát, és jól megőriz.

Nagy, komoly, barna szem, szinte derűs bizalommal fordul felénk, alighanem észrevette, hogy közénkvalónak ítéljük, csak úgy, az első szempillantás melegségével. A többi csoportokban lányok is vannak. Csodálkozó, visszahúzódó mozdulatok, pasztellételenségű sikkantások, bámész, perverz, feminín borzadást takarni nem tudó rávillanások riasztják onnan vissza.

— Kolléga úr szintét elsőéves? — szól.

— Második. Bölcsész vagy? — kérdezem vissza.

— Az. Elsőéves.

— Szervusz.

— Szervusz. József Attila vagyok.

Mind bemutatkozunk. Szemünket nem tudjuk levenni a hajáról, csak ha a csizmájára nézünk. A külsejéből ez a kettő fogja meg az embert: *a haja költő, a csizmája proletár.*

NEM SOKAN BARÁTKOZTUNK össze vele. Kétoldalú oksorozat: csak őszinte emberrel állt szóba, mástól visszariadt. A kollégák meg a fűzfapoétát látták benne, aki majd abbahagyja a versfaragást, és középszerű, szürke kis tanárverébb lesz belőle. Tartózkodó volt a legtöbb ember: különcnek találták. Aki vele volt, éppúgy megnézték a folyosókon, az utcán, mint magát a költőt. A szegény rokon él úgy gazdag unokaöccsei, dámahúgai mellett. Némely kolléganő vihogott, ha elment mellette. Gyakran keresett társakat az első napokban. Nem kötötte rá magát senkire, csak odaállt egy-egy fiú mellé, és halk monoton hangon zúgni kezdett egy verset. Barátságos, elnéző, megbocsátó mosoly volt a válasz: megbocsátsz, kérlek, jön a professzor — s már egyedül is maradt. *Velem is versmondással kezdte: „Változások nehéz szagát görgeti a szél..."*

Kassák-modorban szavalt és sokszor beszélt az azóta korátmult költőről.

A szegények, kopottak felé fordult mindig az arca, így maradtunk hosszabb ideig egymás mellett. A tárgyakat segítettem neki beosztani, a professzoroknál jelentkezni. Mind atyáskodó, vállveregető mosollyal fogadták. A nők magatartása később sem változott meg vele szemben. Már a második héten mozgalmat és gyüjtést indítottak, hogy vágassa le a haját. Engem láttak legtöbbet vele, közvetítő szerepet adtak. Először nem szóltam a pénzről, csak a nyíratkozásról.

— Nincs pénzem.

— Itt van nálam az ára.

— Te magad is privátórákkal keresed meg, ne hencegj.

— Összeadták a nők.

— Szóval ők akarják? Nézd, ne beszéljünk róla többet.

Így történt, hogy úgyszólván végig magános maradt. Aki mégis baráti közelbe került hozzá a másik nemből, szorgalmasan titkolta. *(Élő személyekről is szó lévén, az erre vonatkozó adatok közlését az érdekeltekre és a jövőre bízom.)*

MAGYAR-FRANCIA SZAKOS volt, de a francia katedra üresen állt akkor, s mi főként a germán filológiát látogattuk, hogy valami áttekintésünk legyen az indogermán nyelvészetből, kultúrából. Ketten voltunk csak férfiak francia szakon. A nők legtöbbje már hazulról hozta nyelvtudását, sváb származásából vagy a német-francia bonne-tól (nevelőnőtől, azaz pénzből).

Nagyon árváknak éreztük magunkat köztük szegényes külsőnk mellett azért is, mert franciául egyikünk sem tudott egy szót sem. Nyelvtankönyvet szereztünk, és óraközi szünetekben tanultunk. *Gyorsan haladt a megismerésben, messze lemaradtam mögötte. Ő zseni volt, én meg filozopter.* Később helyettes előadót kaptunk a francia katedrára, Tóth Bélát. Párizsi tanulmányait szakította meg, s a szegedi bölcsészkaron irodalmi és nyelvtörténeti kollégiumot tartott. Fiatal ember volt, rugalmas, friss szellemű, Felismerte Attilában az értéket, s melléje állt. Egy csapásra megjött az önbizalma.

Ismét kezdett hangosan verselni óraközökben a folyosón, meg az előadótermekben. Tóth Béla kérésére és költségén mostmár szívesen megnyíratkozott: kopaszra, nullással. A tél végén kiadta *Nem én kiáltok* című kötetét. Tóth, akinek a szerző felajánlott egy kötetet, ismertetést írt róla a *Napkeletben, (Napkelet,* 1925., 6. sz. 172. lap). *Attila nagyon büszke volt erre az ismertetésre.* Együtt olvastuk, rágtuk meg minden mondatát. Volt benne érték-elismerés, biztató hang és tanítgatás, oktatás. Ma persze legérdekesebb benne a helyzet fonáksága: József Attila — és a Napkelet. A kettő viszonyának elemzése nem bonyolult feladat: nem annyira József Attila, mint Tóth Béla azon igyekvése juttatta a kérdést a folyóirathoz, hogy költő-tanítványát bátorítsa, buzdítsa.

A francia kollégiumokat rendszeresen látogattuk. Volt elég óránk. Heti óraszámunk a 40-est, időként az 50-est meghaladta. Ezen felül volt a tanulás, meg a privát órák. Ültünk az órákon szorgalmasan, a figyelem horgait beleakasztottuk a kiejtett szavakba, *és továbbra sem értettük az előadást...*

Ki kell menni Franciaországba! — adtuk ki egymásnak a jelszót. Szegény diák mire gondol ilyenkor? A külföldi ösztöndíjakra. Megindult a hajsza. De sem ő, sem én soha be nem léptünk volna Franciaország területére, ha véglegesen erre bízzuk a magunk külföldi útjának a sorsát. A lányok falkástól utaztak ki ösztöndíjosztások után — mi maradtunk. Ez olyan természetes volt, hogy nem is zokogtunk rajta.

MÁS SIRATNIVALÓJA lett Attilának. *Időközben ugyanis megtörtént vele az ismert és sokat emlegetett, kommentált esete Horger Antallal.* Horger egyik tekintélye volt a karnak. A germán ember irtózatos türelmével, szorgalmával végigjárta és dolgozta a székely és csángó nyelvjárásokat, nyelvtudományi könyveket írt, s az egyetemen a magyar nyelv történetet, nyelvjárástan és a leíró magyar nyelvtant adta elő. Óráit mindig reggel nyolc és kilenc között tartotta.

Egy reggelen, 1925. április 2-án, kilenc órakor történt.

Jegyzeteimet szedegettem összefelé, hogy másik épületbe menjek. A hallgatók nagyrésze kint járt a folyosón. A professzor kéziratlapjait összeszedve a tömbjébe, elmenőben odaszólt:

— Kérem, Fehér úr, szíveskedjék József úrral és még egy bölcsészettanhallgatóval bejönni a szobámba.

— Igen.

A folyosón még utolértem Attilát. Szóltam neki, várjon, míg visszajövök. Már csak a lányok voltak kint az óra hallgatói közül: siettem hát a lépcsőházba, ahol sikerült elcsípnem *H. Kovács Mihályt.* Nem tudtam, mit akar Horger, de *örültem, hogy épp makói fiút, Attila régi ismerősét vihetem.*

Belépünk, közel megyünk az íróasztalhoz, ahol a professzor állva foglalatoskodik. Megállunk. Az asztal sarkánál Attila szemben a professzorral Mihály, balra, a bejáratnak háttal, ablakra nézőben én. Felénk fordul.

AMIKOR MEGÁLLTUNK az íróasztalnak a bejárat felőli végénél, csak érdeklődés s némi önbizalom volt bennünk. Ez már a folyosón kialakult, amikor rövid pár szóval megtanakodtuk, mit akarhat. Horgernek ugyanis szokása volt, hogy előadás után, vagy szemináriumi gyakorlaton megbízást adott egy-egy tanítványának, valamely tudományos kérdés kibogozására, esetleg bibliográfiai adalék felkutatására. Így nevelgette a nyelvészutánpótlást. Egy alkalommal a magyar igeragozás történetével kapcsolatos fontos cikket sehogy sem tudott megtalálni. Előadás közben megemlítette, hogy aki megtalálja, annak abból a kollégiumból félév végén külön kollégium nélkül jelest ír az indexébe. Három nap mulva szállítottam a megoldást, miután az egyetemi és a Somogyi-könyvtárban kutattam, s végül a magyar nyelvészeti intézet (ú. n. Horger-szemináriumi) kézikönyvtárában ráleltem. A félév végén szó nélkül beírta a jelest, ennyivel több volt a lehetőségem a teljes tandíjmentességre. Ilyenféle megbízásra gondoltunk most, is. Annál jobban meglepett, hogy a professzor most nem a megszokott, kissé töredezetten merev, de azért barátságos hangján szólal meg. *Ebben a pillanatban nagyon komoly volt, s hangja határozott, kissé éles, s előadása annyira folyamatos, hogy így még nem is hallottam azelőtt beszélni.*

— *Kérem, József úr, ön egy verset írt a „Szeged" mult szerdai számába. Többek között azt írta, hogy nincs se istene, se hazája. És hogy ha kell, eladja magát és embert öl. Kérem, én a bölcsészeti kar álláspontját közlöm önnel: ön középiskolai tanár ilyen felfogással nem lehet, ilyenre nem lehet oktatni a magyar ifjúságot. Ön elvégezheti a bölcsészeti tanulmányokat, de tanári oklevelet, míg én itt leszek, nem fog kapni.*

— *De professzor úr, mikor én azt a verset írtam, már három napja nem ett...*

— *Kérem!* — ezt a kérem-et igen élesen dobta közbe, elvágva Attila szavát — *a verse megjelent. Csak ennyit akartam önnel közölni.*

Jött. Nem nézett fel.

AMEGSZÓLÍTÓ, kezdő szavakra oldalt néztem, Attilára. Láttam, hogy meglepetten elkomolyodik, az addig bizalmat, szinte szolgálatkészséget kifejező arc hirtelen átalakul. Nagyon tudott örülni annak, ha megbíznak benne, ha érdemesnek tartják együttmunkálkodásra. Ezért következhetett be a hirtelen átalakulás, a meglepetés, majd megdöbbenés. Nagy, barna szemét tágra nyitotta, erőset nyelt, alsó karjait közelebb húzta magához, veiük a táskát és a kalapot: álla előbbre merevedett, mint a vigyázban feszülő katonáé; ismét nyelt egy mélyet, az előrefeszülés az ajakban tovább folytatódott, fejét hátraszegezte, s most már daccá keményült egész tartása. Ahogy Horger pillanatnyi szünetet tartott, s Attila megszólalt, hangja dacosságában is fájós volt: a *„nem etem"*-et Horger kettévágta, s ez végül riadttá tette a fiú arcát. Kifelé menet erőltetetten határozott volt a lépése. Mire az ajtón kiértünk, láthatólag már feldolgozta magában az ügyet, s nyugodtan lépkedett, a küszöbről jobbra fordulva a folyosón. Mereven nézett előre, mint amikor verset szokott mondani: *„Nincsen apám, se anyám...: Harmadnapja nem eszek, se sokat, se keveset..."* Szemére, néma szájára ült a vers minden sora, ríme, ritmusa.

Haladunk a folyosón elfelé. Fejünket csóváljuk. Néhány szót beszélgetünk, de aztán Attila konok hallgatásba mélyed. Majd elköszön tőlünk, s a Kárász-utca irányába indul.

Ez időtől elidegenedett, majd elvadult az egyetemtől. Nem volt hozzá kedve. A francia órákra járt még rendszeresen, de azokból egyelőre nem sokat értett.

A dolog nem keltett nagyobb visszhangot. Attila nem beszélt róla a fakultáson, s mi Mihállyal ehhez alkalmaztuk magunkat. De a magyar szakosok szűkebb köre, néhányan eltöprengtünk azon is, hogy a verseit, többek között ezt a versét, menynyiért vásárolják tőle, mennyit kapott a laptól. S ha kap, miért nyomorog? Talán csak a versei kellenek, de ő maga nem? Ezért kapcsolatban van még egy kérdés. József Attila magatartása az első egyetemi hetek után többek figyelmét felkeltette. Észrevették, hogy nem egyszerű fűzfapoéta filozopter. Másrészt nem maradt hatás nélkül külseje sem, amint azt nyíratkozási esete is mutatja. A bölcsész fiúk is sűrűn érdeklődtek helyzete felől, és privát tanítványok szerzésével akarták (többek közt jómagam is) támogatni. Tőlem sohasem fogadta el, talán mert tudta, hogy magamnak is nagy szükségem van rá. Egy ilyen alkalommal közölte velem, hogy a karon tudatta vele valaki (ez 1924 őszén történt), hogy felveszik díjmentes helyre az egyik egyetemi kollégiumba. Nagyon megörültem, s kértem, azonnal fogadja el. *Attila megnevezte erre a kollégiumot. Ebből tudtam, hogy nem fogja elfogadni. Nem volt ugyan tudomásom a szaléziánus kolostorról alkotott véleményéről, de egész szegedi magatartásából következett, hogy az ajánlatott visszautasítja. Mégsem volt hajlandó húsz esztendejét eladni — bárkinek.*

Említettem már, hogy szavalási modorában egy azóta idejétmúlt költő stílusát alkalmazta. Nem volna teljes a kép, ha ezzel kapcsolatban meg nem vallanám, hogy mi, akkori filozopterek, gyakran élcelődtünk, csipkelődtünk formakereső próbálkozásain. Attila azonban mindig türelmesen magyarázgatta, értelmezte költői eljárását. Egyik társunk, akinek már volt írói multja, s később Szeged irodalmi életében bizonyos szerepet is játszott, Berceli Anzelm Károly eleinte kíváncsian, majd türelmetlenül figyelte ezeket a csipkelődéseket, végül erélyesen védelmébe vette a nála jó néhány évvel fiatalabb, s az irodalmi közelharcban még nem elég gyakorlott költőt.

A barátsággal fukaran bánt. A jóbarát hoz azonban mindig volt jó szava és hűsége. *„Kopogtatás nélkül" kellett hozzá belépni a lélek ajtaján, szabad volt olvasni benne minden gondolatot, de csak annak, aki szerette.*

Nem volt fölényes senkivel szemben, és nem hangoztatott cinizmust. Zárkózottsága fel tudott engedni. Csak egyet titkolt mindig barátai előtt is: nyomorúságának részleteit. Még prófétikus hitét sem a maga értékének tulajdonította. Szinte naponta mormogta fülembe a padban ülve: *„Barátom drága szerelmes barátom, nem én kiáltok, a föld dübörög..."* A *Nem én kiáltok* című verse mellett legszívesebben mondogatta „A számokról" szóló egyszerű tanítását: *„adódjatok össze..."*

BEFEJEZÉSÜL: A Horger-ügyre visszatekintve a „Születésnapomra" című versében a havi kétszázat hiányolja, s az affér folyományának tekinti. Én három szakot végeztem, modern nyelvi képesítést is szereztem, aminek akkor bizonyos értéke volt, így aránylag rövid időt töltöttem állás nélkül. *Harminckettedik születésnapomat mégis óraadó-helyettesként, 108 pengő fizetéssel „ünnepeltem". És sok százan voltunk így pedagógusok, sokan közülünk még így sem.* Az egész építményben volt a hiba. Attila esete ebben is különálló, figyelmeztető jelzés. Sokszor olvastam akkoriban a költőnek *„Juhász Gyuláról való nóta"*-ját s abban ezt: *„Itt több a csaplár, mint a néptanító..."*

A mi 108 pengőnk lehetett volna vigasztalás, a sok csaplár búfelejtés a számára — akkor. *Sovány vigasz, mulkos búfelejtő.* Ahol rosszul ment a költőnek és tanítónak, ott a kocsmáros szüretelt. *De az igazi költő és az igazi tanító akkor is, mindig egész népét tanítja, annak az útját egyengeti a magáé helyett.*

JÓZSEF ATTILA:

Születésnapomra

Harminckét éves lettem
én —
meglepetés e költemény
csecse
becse:

ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten
magam
magam.

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám,
Hazám!

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll-koptató
szegény
legény.

De nem lettem, mert Szegeden
Eltanácsolt az egyetem
fura
ura.

Intelme gyorsan, nyersen
ért
a „Nincsen apám" versemért,
a hont
kivont

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tanítani!

szablyával óvta ellenem.
Ideidézi szellemem
hevét
s nevét:

„Ön, amíg szóból értek én,
nem lesz tanár a féltekén" —
gagyog
s ragyog.

Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvant tanul,
sekély
e kéj —

(1937)